

VIRTUS

29 | 2022

Virtus

Virtus 29 | 2022

Journal of Nobility Studies

Tijdschrift voor Adelsgeschiedenis

Virtus is an independent and multidisciplinary peer reviewed journal with contributions on the history of the nobility / *Virtus* is een onafhankelijk en multidisciplinair peer reviewed tijdschrift met bijdragen op het terrein van de adelsgeschiedenis

Redactie / Editorial board:

Hanneke Ronnes (hoofdredacteur / editor-in-chief), Jos van den Borne (beeldredacteur / picture editor), Liesbeth Geervers, Jaap Geraerts, Ineke Huysman, Eelco Nagelsmit, Vincent Sleebe, Arie van Steensel, Steven Thiry, Gerrit Verhoeven, Leon Wessels

Redactiesecretariaat / Secretary:

Virtus. Journal of Nobility Studies, p/a Prof. H. Ronnes, Universiteit van Amsterdam, Turfdragerpad 9, NL-1012 XT Amsterdam, e-mail: h.ronnes@uva.nl

Voor auteursrichtlijnen / For style sheet: www.virtusjournal.org

Adviesraad / Advisory board:

prof. R.G. Asch (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg), dr. J.C. Bierens de Haan (Arnhem), prof. F. Buylaert (Universiteit Gent), prof. L. Duerloo (Universiteit Antwerpen), prof. J. Duindam (Universiteit Leiden), prof. H. Düselder (Universität Osnabrück), prof. P. Janssens (Universiteit Gent), prof. Y.B. Kuiper (Rijksuniversiteit Groningen), prof. R. van der Laarse (Vrije Universiteit Amsterdam / Universiteit van Amsterdam), prof. M. Malatesta (Università di Bologna), prof. P. Mandler (University of Cambridge), dr. S. Marburg (Technische Universität Dresden), prof. J. Stobart (University of Northampton), dr. M. Venborg Pedersen (Nationalmuseet Danmark), dr. S.W. Verstegen (Vrije Universiteit Amsterdam)

Virtus wordt uitgegeven door / is published by Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis (www.adelsgeschiedenis.nl)

Aanmelding / Subscription:

e-mail: info@adelsgeschiedenis.nl. De contributie bedraagt (minimaal) €25,- per jaar (voor instellingen €30,-); studenten en promovendi betalen €20,-; annual subscription fee (outside of the Netherlands): €25,-

ISBN / EAN 9789464550504 | ISSN 13806130

Op het omslag / On the cover: Grote kat (*ets, gravure en roulette, anoniem, naar een prent van Cornelis Visscher (II), 1679-1702; coll. Rijksmuseum, Amsterdam, objectnummer RP-P-1904-722, schenking van G.J. Boekenoogen, Leiden, 1904; met dank aan Frans Grijzenhout*) / Big cat (*etching, engraving, and roulette, anonymous, based on a print by Cornelis Visscher (II), 1679-1702; collection of the National Museum, Amsterdam, object nr. RP-P-1904-722, gift of G.J. Boekenoogen, Leiden, 1904; with thanks to Frans Grijzenhout*).

Opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

Basisvormgeving: Frederike Bouten, Utrecht

Druk: Wilco, Amersfoort

2022 *Virtus* is published by Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis. Authors of articles published in *Virtus* remain the copyright holders and grant third parties the right to use, reproduce, and share the article according to the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Inhoudsopgave

Ten geleide	7	
Artikelen		
Ennoblement and the control of grants of arms in sixteenth-century Lorraine <i>Jean-Christophe Blanchard</i>	9	5
Burgers op het kasteel. Elitedistinctie en representatie onder Hollandse heren buiten de ridderstand in de zeventiende en achttiende eeuw <i>Rob van der Laarse</i>	34	
Object in Context		
Denken door dingen tijdens de Dertigjarige Oorlog. De creatieve correspondentie tussen hertog August de Jongere van Braunschweig-Lüneburg en Johann Valentin Andreae <i>Eelco Nagelsmit</i>	65	
Dossier Adel en dieren		
De anti-hond: poezen en edellieden <i>Hanneke Ronnes</i>	84	
Slapeloze nachten en onvermoede doodsoorzaken. Over ongedierte in middeleeuwse kastelen en paleizen <i>Elizabeth den Hartog</i>	97	
De politieke relevantie van de Spaanse schimmel van Prins Maurits ten tijde van de Republiek <i>Harry J. Kraaij</i>	110	
Het kind als valkenier: opvoeding, heerschappij en valkerij in de zeventiende-eeuwse schilderkunst <i>Yannis Hadjinicolaou</i>	121	

	Exotische dieren op de buitenplaats: menagerieën in de achttiende eeuw <i>Carlo Valerio</i>	138
	De Groene Minnaar van Margaretha van Oostenrijk <i>Paul J. Smith</i>	150
	Korte bijdragen	
	Huis Amerongen 1879-1977. Verdampend fortuin en de zoektocht naar continuïteit <i>Leo van Putten</i>	166
6	Baronessen in Nederlandse kranten. Beeldvorming van de adel en zijn erfgoed in de twintigste eeuw <i>Claartje Wesselink</i>	182
	Een caleidoscopische blik op de middeleeuwse toernooicultuur <i>Bert Verwerft</i>	197
	Violent knights in violent times <i>Idan Sherer</i>	203
	What is humanist political thought? <i>Damien Tricoire</i>	207
	Twee prinsen van Oranje <i>Marijke Bruggeman</i>	210
	Courtly splendour. Fashioning men and women <i>Sara van Dijk</i>	216
	Burning them off the land <i>Samuel Clark</i>	222
	Interview	
	‘Een van de leukste dingen die ik tot nu toe heb gedaan’. Een interview met Mario Damen <i>Nikolaj Bijleveld</i>	226

Ten geleide

Het was in oktober 2022 *trending*: bij opgravingen in Den Haag op het Buitenhof stuitten archeologen op bijzondere dierenbotten, om precies te zijn op de linker voorpoot van een veertiende-eeuwse berberleeuw, een soort dat in die tijd voorkwam in Noord-Afrika. Deze en een paar andere leeuwen zijn waarschijnlijk door de hertog van Gelre cadeau gedaan aan de graaf van Holland en leefden in de dierentuin op het Buitenhof. Uit rekeningen blijkt dat kosten noch moeite werden gespaard voor de leeuwen: ze kregen nieuwe hokken, speciale oppassers en buitensporig veel vlees (in één jaar meer dan 200 kalfjes en schapen). De leeuwen werden op het Buitenhof vergezeld door een dromedaris en een luipaard, en trokken samen ongetwijfeld veel bekijks, zeldzaam als deze soorten waren in Noordwest-Europa. Ook in latere eeuwen was er sprake van een buitengewone adellijke interesse in exotische dieren, en ontstonden heel veel menagerieën in paleistuinen en buitenplaatsen. Maar ook zangvogels, roofvogels (zoals valken voor de valkenjacht), en de adelsvrienden bij uitstek, het paard en de hond, trokken de aandacht van edellieden. Met andere dieren bestond een meer ambivalente relatie (zoals met de kat), of een ronduit slechte (met het in het verleden alomtegenwoordige ongedierte). Al deze dieren komen voorbij in *Virtus 2022* in het dossier 'Adel en dieren', dat bestaat uit zes korte artikelen over de vaak nauwe band tussen edellieden en dieren die hen vermaakten, ergerden dan wel status verleenden.

Ook in dit nummer van *Virtus* twee lange artikelen, van Jean-Christophe Blanchard en Rob van der Laarse. Blanchard schrijft over de strenge controle in zestiende-eeuws Lotharingen op verheffingen in de adel, promoties en het wapenrecht (welk familiewapen edelen mochten voeren). De hertog probeerde op die manier de touwtjes stevig in handen te houden. Van der Laarse bestudeert de internationaal unieke situatie in de zeventiende- en achttiende-eeuwse Republiek met twee parallelle elites: één burgerlijke en één adellijke. Hoewel bijna hermetisch afgesloten van elkaar, werd er des te meer naar elkaar gekeken. Uit de portretten, architectuur en wooncultuur van de eerste groep, de rijke regenten, blijkt dat zij zich in hoge mate lieten inspireren door adellijke voorbeelden. Het Object in Context, dit jaar geschreven door redactielid Eelco Nagelsmit, gaat over de bijzondere briefwisseling, ontstaan binnen de context van de Dertigjarige Oorlog, tussen hertog Augustus de Jongere van Brunswijk-Lüneburg (1579-1666) en de theoloog Johann Valentin Andreae (1586-1654), en de vredesboodschap die de door de hertog geslagen munten uitdroegen. Nikolaj Bijleveld interviewde voor *Virtus* mediëvist Mario Damen, verbonden aan de Universi-

teit van Amsterdam. Bijleveld sprak Damen over zijn meest recente project waarin de vijftiende-eeuwse biografie van een van de meest beroemde ridders van zijn tijd, de Henegouwse ridder Jacques de Lalaing (1421-1453), centraal stond. Tot slot in *Virtus* ook dit keer weer verschillende korte bijdragen en recensies van recent verschenen boeken.

Namens *Virtus* en de werkgroep Adelsgeschiedenis bedanken wij hier heel graag Ineke Huysman die zich een half decennium als redactielid voor *Virtus* heeft ingezet, onder meer via haar bijdrage aan de eindredactie. Wij wensen haar veel succes met de prachtige projecten (zoals haar onderzoek naar Johan de Witt, het Hof in de Republiek in de zeventiende eeuw en vrouwengeschiedenis) die zij verricht voor het Huygens Instituut. Ook Arie van Steensel neemt met dit nummer afscheid van *Virtus*. De afgelopen tien jaar heeft het tijdschrift veel aan hem te danken: hij speelde een belangrijke rol bij de professionalisering van *Virtus* als peer reviewed tijdschrift, niets minder dan onmisbaar was hij bij de overgang naar *open access* en de creatie van de website. Daarnaast leverde Arie steeds het leeuwendeel van de recensies en heeft hij jarenlang eigenhandig de eindredactie op zich genomen. *Virtus* gaat hem missen, tegelijkertijd zijn wij zeer verheugd met de komst van een andere veelzijdige en bevlogen mediëvist, Jim van der Meulen, die wij hier van harte welkom heten.

Jean-Christophe Blanchard

Ennoblement and the control of grants of arms in sixteenth-century Lorraine

9

Following the example of the French king, the dukes of Lorraine ennobled their most zealous servants from the fourteenth century onwards.¹ These new men required nobility letters and other documents to prove their new social status, while the reputation of nobles of ‘ancient extraction’ depended on a long history of landholding and military service. This article shows how in the course of the sixteenth century the Lorraine princes used heraldry and, more particularly, the keeping of heraldic registers to draw a clear distinction between the ennobled and the ancient nobility. The increased ducal control exercised in this matter corresponds to similar developments in other polities, such as France and the Habsburg Netherlands. In Lorraine, however, measures to keep track of ennoblements were taken relatively early. Moreover, as will be argued, the heraldic element took on a specific significance in the sources that ducal officers produced to that end.

Until the arrival of René of Anjou as duke of Bar and Lorraine (1431), ennoblement by letters patent was only a marginal phenomenon in the Lorraine territories. It

1 M. Bouyer, *La principauté barroise (1301-1420). L'émergence d'un État dans l'espace lorrain* (Paris, 2014), 340-343, documents an early ennoblement of 1362 from the duchy of Bar. The ennoblement of Thirion Mélian in 1382 in the duchy of Lorraine may appear suspicious (Cf. A. Pelletier, *Nobiliaire de Lorraine et de Barrois* (Nancy, 1758), 558) and Christophe Rivière questioned the existence of this figure in his *Une principauté d'Empire face au royaume. Le duché de Lorraine sous le règne de Charles II (1390-1431)* (Turnhout, 2018), 443 (n° 66). It should also be noted that ennoblement was not one of the political levers used by Duke Charles II.

10

Fig. 1. Letter of ennoblement for Claude Callot, 1584 (*Archives municipales de Metz, ii 158, no. 2*)

was René II of Lorraine (r. 1473-1508), however, who first developed a princely policy of integrating new elites into the Second Estate.² Hitherto insignificant (some thirty ennoblements are documented prior to 1473), the practice then expanded significantly during the reigns of Antoine (r. 1508-1544) and Charles III (r. 1545-1608).³ As else-

2 J.-C. Blanchard, 'L'héraldique des anoblis dans les duchés de Lorraine et de Bar des origines (1363) à la fin du règne de René II (1508)', *Publications du Centre Européen d'Etudes Bourguignonnes (XIVe-XVe s.)* 37 (1997), 239-262; idem, 'Quatre lettres d'anoblissement de Nicolas d'Anjou, duc de Lorraine (1470-1473)', *Lotharingia* 18 (2013), 101-109; idem, 'L'anoblissement, un instrument au service de la construction de l'Etat? Le cas barrois sous le règne de René II', in: J.-C. Blanchard and H. Schneider, eds, *René II, lieutenant et duc de Bar (1473-1508)*, *Annales de l'Est*, special number (2014), 75-99.

3 G. Cabourdin, *Terre et hommes en Lorraine (1550-1635). Tulois et comté de Vaudémont*, volume 2 (Nancy, 1977), 463-464; A. Fersing, *Idoines et suffisants. Les officiers d'État et l'extension des droits du Prince en Lorraine ducal (début du XVIe siècle-1633)* (unpublished doctoral dissertation, University of Strasbourg, vol. I, 2017), 109-111, 526-531, 575-577, 883-886.

Fig. 2. Coat of arms granted to Claude Callot, as depicted on his letter of ennoblement, 1584 (*Archives municipales de Metz*, ii 158, no. 2)

11

where, a fixed ingredient of princely ennoblements became the simultaneous grant of a new heraldic identity. The oldest nobility letters preserved for Lorraine do not mention any grant of arms, but such grants were systematically included from René I onwards.⁴ During his reign the letters patent also took on a standard form that remained unchanged under his successors Nicolas d'Anjou (r. 1470-1473) and René II. They always begin with an ornate initial, yet the main emphasis is on the representation of the newly created nobleman's coat of arms. Emblazoned in the text, the arms are painted on the bottom right and protected by a fold.⁵ From Antoine's reign onwards, the ducal coat of arms was added to adorn the initial and the model became fixed once and for all, reaching a certain perfection under Charles III.⁶

4 Examples of nobility letters without grants of arms include the eighteenth-century copy of the letters patent of Humblet de Gondrecourt (23 July 1363) and Vivien de Thiaucourt (1 September 1393; Paris, Bibliothèque nationale de France (BnF), Fr. 18869, fol. 28r.-29r. and fol. 30r.-31v.); original letter for Jean Broutel (12 October 1406; BnF, Fr. 15522, n° 187); With grant of arms: Mathieu de Metz (25 August 1462; Nancy, Archives départementales de Meurthe-et-Moselle (AD54), 1 J 221).

5 Letters patent for Mathieu de Metz (cf. previous note), Nicolas Moitret (22 March 1473 (n.s.); private collection; Blanchard, 'Quatre lettres' 101-109) and Drouet Laguerre (25 May 1486; AD54, E 419). Cf. A. Zajic, 'The influence of beneficiaries on the artistic make-up of imperial grants of arms' and M. Roland, 'Medieval grants of arms and their illuminators', both in: T. Hiltmann and L. Hablot, eds, *Heraldic artists and painters in the Middle Ages and early modern times* (Ostfildern, 2018), 113-132 and 135-155.

6 E.g., Adam du Bourg (28 February 1513 (n.s.); AD54, 1 J 1, without ducal coats of arms); César de Guebenhousen (23 January 1514 (n.s.); Montcabrier, Musée du livre et de la lettre, s. c., with ducal coats of arms); Pierre Petit (6 May 1529; Metz, Archives municipales, ii 158, n° 1, with ducal coat of arms).

Although the main intention lay in the act of ennoblement itself, that is the change in status such letters patent provided, the accompanying grant of arms was key to the process. This is evidenced by the care with which a grantee's new bearings were depicted on the documents, as well as by the words preceding their formal description or 'blazon':

Et en signe de noblesse et pour décoration d'icelle, avons (...) donné et donnons les armoyries telles que cy-dessoubz elles sont emprainctes, avec puissance de les porter et en user en tous lieux, comme autres nobles ont accoustumé user de leurs armes (...)⁷

From the start, ennobled persons could use the arms they received in the same way as other nobles did. But, on a closer look, there is a clear difference in composition or they contain distinctive elements.⁸ The arms of nobles created by the Lorraine dukes often have a more complex appearance than those of other nobles. Partitions and ordinaries are used simultaneously. Moreover, the charges in the shield, particularly animals, are represented in a different way or were unusual.⁹ Such heraldic subtleties, however, were not enough to mark a difference of rank between nobles of ancient lineage and the new elites entirely devoted to the prince, to whom they owed everything.

The ancient nobility was unhappy with the competition from new men and therefore put pressure on the prince. He was forced to take measures to appease them, as can be seen in changes introduced in the customary laws of Lorraine ('*coutumes de Lorraine*'): after ignoring ennobled persons as a distinct category in 1519, the updated Custom of 1 March 1594 granted them a place of secondary importance, giving pre-eminence to the gentlemen ('*gentilshommes*').¹⁰ In the meantime, attempts were made to document all or some of the letters patent and arms of new nobles. Émond du Boullay, who as ducal herald was responsible for matters of nobility, produced a first compilation in the form of a manuscript armorial (1543-1551). However, both re-

7 'And as sign of nobility and as decoration thereof, we have granted and do grant the coat of arms as it is hereinafter painted, with power to bear it and use it in all places, as other nobles are wont to use theirs', quoted from the letters patent for Claude Callot (30 July 1584; Metz, Archives municipales, ii 158, n° 2) which is published in: J. Choux, 'L'armorial de la famille Callot. Nancy, XVIIe s.' *Lotharingia* 4 (1992), 12.

8 Blanchard, 'L'héraldique des anoblis'.

9 E.g., Richard Chavenel (18 April 1576; AD54, B 186, fol. 27Av): 'd'azur au chevron d'argent, accompagné en pointe d'une teste de lion arrachée d'or, au chef de mesme paré de trois estoilles de gueules' ('Azure a chevron argent with in point a lyon's head erased of the first; a chief or with three mullets gules'); Didier Coureur (8 July 1578; *ibid.*, fol. 34Br): 'd'asur au lyon d'argent armé, lampassé de mesme tenant avec ses deux pattes de devant une croix ancrée d'or' ('Azure a lyon argent armed holding a cross moline or'); Christophe Gastinois (30 August 1589; *ibid.*, fol. 202r.): 'd'azur au phoenix d'or, ardent et flamboyant de gueule au chef empesché d'argent, surmonté de trois estoilles d'or' ('Azure a bar enhanced argent between in point a phoenix or issuing from flame gules and chief three mullets also or').

10 J. Coudert, 'Le duc Charles III et la reformation des coutumes du Bassigny lorrain', *Annales de l'Est* 1 (1991), 29-59. See also: G. Cabourdin, *Terre et hommes*, 472-479; A. Motta, *Noblesse et pouvoir princier dans la Lorraine ducale (1624-1737)* (Paris, 2015), 75-97.

peated protests from the ancient lineages and abuses of the ducal tax system pushed duke Charles III to take further measures. Certainly, the loss of revenue for the ducal treasury caused by the tax exemption of false nobles was his prime motivation, but Charles also sought to mark distinctions within the 'real' nobility. He ordered the registration of letters of ennoblement by the *Chambre des Comptes* in 1573 and commissioned research into the nobility of his lands, which was carried out by herald Didier Richier from 1577 onwards. This *Recherche des nobles*, a measure that formed the culmination of princely control, is a curious aspect of the Lorraine case since it precedes the more famous French '*recherche*' initiated by Colbert in 1666 and the armorial d'Hozier (1696). In what follows, the successive steps in the control of ennoblements will be discussed in two chronological parts: first the initial response of the ducal authority (1543-1551) and then Charles III's reaction in the 1570s.

Émond du Boullay's armorial as a first response (1543-1551)

13

The call for a stricter control of ennoblements, as a distinct status within the Lorraine nobility, emerged gradually. Before Émond du Boullay produced his armorial, there seems to be no direct legal or political evidence of such concerns among the longstanding nobility. The Custom of 1519, for instance, reveals no particular tension within the Second Estate. It does, however, reflect a noble interest in the use of coats of arms as a marker of distinction. One article on inheritance states that the eldest sons shall bear 'les armes entiers de leurs maisons et ses frères maynez sont tenuz mectre différence en leurs armes, à sçavoir comme ung croissant, une molette esperon ou aultres seingz comme l'on a accoustumez'.¹¹ The production of a certain number of armorials in the 1530s and 1540s is a sign not only of this interest, but also of the old nobility's increasing need to set itself apart symbolically from the new elites.¹² About a decade later, when ennoblements were recorded in the registers of letters patent in the *Chambres des Comptes*, duke Antoine therefore urged Émond du Boullay, who served as his herald since 1543, to draw up a specific armorial of his ennobled subjects in order to show the distance separating the nobilities of Lorraine.¹³

11 E. Bonvalot, *Les plus principales coutumes du duchié de Lorraine* (Paris, 1878), 93: 'the plain arms of their houses and their younger brothers are required to introduce a difference in their arms, such as a crescent, a mullet pierced or other customary mark of cadency'.

12 Three armorials were made over the period 1530-1540: Armorial of Nicolas de Lutzelbourg (Nancy, Bibliothèque municipale, ms. 1727), Armorial of Jean de Haraucourt (Bibliothèque de la Société d'Histoire de la Lorraine et du Musée Lorrain, s. c.), and the armorial called *Clémery* (BnF, fr. 23076). On this subject: J.-C. Blanchard, 'L'Armorial de Jean de Haraucourt, manuscrit du XVIe siècle conservé au Musée lorrain à Nancy', *Lotharingia* 10 (2001), 81-125.

13 H. Schneider, 'Les lettres patentes de René II. Jalons pour une étude', in: H. Say and H. Schneider, eds, *Le duc de Lorraine René II et la construction d'un État princier*, *Lotharingia* 16 (2010), 31-45.

Fig. 3. Coats of arms of Gilles Conrard, Henri Vaultrel and Nicolas Aubertin in the armorial of Édmond du Boullay (*Bibliothèque municipale de Nancy, ms. 1396, fol. 42*)

A herald in ducal service

Émond du Boullay came from a Norman family of lower nobility and had grown up at the French court where his parents held office. His father Pierre, also known as Marie, was a man of arms in the service of King Louis XII and then François I. His mother Richarde des Chapelles served as governess of the nieces and daughters of the Constable of France Anne de Montmorency.¹⁴ Around 1533, Émond was discredited for stabbing to death a certain 'Jaspart Loyset' after the latter had slandered him. He was at that time master of the schools (*maistre des escolles*) of Revigny-sur-Ornain (in Barrois), where he resided with his wife Marguerite, daughter of the late Pierre Taupinet who had been a ducal *fourrier* (quartermaster). Exiled for seven years from the duchies of Bar and Lorraine, he finally obtained a pardon from the duke in 1541, thanks in particular to the good reputation he had enjoyed prior to his crime.¹⁵

We do not know why Émond settled in Barrois, but no doubt, he had won the favour of the Lorraine princes then residing in France: Duke Antoine or his brother Cardinal Jean de Lorraine.¹⁶ The year he received his pardon, Émond dedicated to the former a long poem on the subject of the grace of God, which the dukes of Lorraine used in their title.¹⁷ In this poem, Émond calls himself regent of the '*grand escole*' (great school) of Metz cathedral. Perhaps he spent his seven years of exile in the

15

14 He was also a grandson of Robert, a herald of Charles VIII, who died in 1497 during the retreat from Naples, and of Colette de Saint-Laurent. The letter of confirmation of nobility granted to him by the duke of Lorraine on 18 March 1544 (n.s.) gives his genealogy (AD54, B 22, fol. 242r.-243r.). On Émond du Boullay, see: A. Calmet, *Bibliothèque lorraine, ou histoire des hommes illustres* (Nancy, 1751), 138-143; J.-N. Beauprê, *Recherches historiques et bibliographiques sur les commencements de l'imprimerie en Lorraine, et sur ses progrès, jusqu'à la fin du XVIIe siècle* (Saint-Nicolas-de-Port, 1845), 105-112; H. Lepage, 'Notice sur Émond du Boullay, héraut d'armes de Lorraine sous les ducs Antoine, François Ier et Charles III', *Journal de la Société d'Archéologie Lorraine* 4 (1855), 36-48; H. Menu, *Etudes biographiques sur Edmond du Boullay, Claude Henriet Fournier et Dom Brocq* (Châlons-sur-Marne, 1866), 9-16; H. Jadart, 'Émond Du Boullay: historiographe et poète du XVIe siècle, héraut de France et de Lorraine: recherches sur sa noblesse, ses alliances et sa postérité, avec documents tirés des Archives de Reims et fac-similé de ses armoiries', *Travaux de l'Académie Nationale de Reims* 71 (1881-1882), 309-372; H. Vincent, 'Le voyage du bon duc Antoine de Lorraine à Valenciennes en 1543, avec récit du parcours à travers les Ardennes par Émond du Boullay', *Travaux de l'Académie Nationale de Reims* 72 (1881-1882), 127-136; P. Choné, *Emblèmes et pensée symbolique en Lorraine: "Comme un jardin au cœur de la chrétienté"* (Paris, 1991), 35-42, 88, 140 and 299; A. Cullière, *Les écrivains et le pouvoir en Lorraine au XVIe siècle* (Paris, 1999), 85-88, 132, 188-193, 241-269, 316, 495, 632, 639, 683, 782-783; R.A. Cooper, 'Le Mariage de François de Lorraine et Christine de Danemark (1541) chanté par Jean Mallard et Edmond du Boullay', in: J. Nassichuk, ed., *Vérité et fiction dans les entrées solennelles à la Renaissance et à l'âge classique* (Laval, 2009), 1-26.

15 AD54, B 22, fol. 72v.-73v. (23 August 1541). On remission, see: P. Pégeot, O. Derniame and M. Hénin, eds, *Les lettres de rémission du duc de Lorraine René II (1473-1508)* (Turnhout, 2013), 41 ff.; Revigny-sur-Ornain (Meuse, ar. Bar-le-Duc, ch.-l. c.).

16 G. Poull, *La maison ducale de Lorraine* (Nancy, 1991), 200-202; C. Michon, 'Les richesses de la faveur à la Renaissance: Jean de Lorraine (1498-1550) et François Ier', *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 50-3 (2003/3), 34-61.

17 *L'illustration de la grace de Dieu...* (Nancy, Bibliothèque de la Société d'Archéologie Lorraine (BSAL), ms. 240).

Artikelen

Ennoblement and the control of grants of arms in sixteenth-century Lorraine 9

Jean-Christophe Blanchard

Burgers op het kasteel. Elitedistinctie en representatie onder Hollandse heren buiten de ridderstand in de zeventiende en achttiende eeuw 34

Rob van der Laarse

Dossier Adel en dieren

De anti-hond: poezen en edellieden 84

Hanneke Ronnes

Slapeloze nachten en onvermoede doodsoorzaken. Over ongedierte in middeleeuwse kastelen en paleizen 97

Elizabeth den Hartog

De politieke relevantie van de Spaanse schimmel van Prins Maurits ten tijde van de Republiek 110

Harry J. Kraaij

Het kind als valkenier: opvoeding, heerschappij en valkerij in de zeventiende-eeuwse schilderkunst 121

Yannis Hadjinicolaou

Exotische dieren op de buitenplaats: menagerieën in de achttiende eeuw 138

Carlo Valerio

De Groene Minnaar van Margaretha van Oostenrijk 150

Paul J. Smith

